

Má Naše řeč kodifikační pravomoc?

Diskuse o této otázce byla podnětána článkem Roberta Adama K otázce kodifikační pravomoci. Redakce Naší řeči se rozhodla článek publikovat, i když někteří její členové vyslovili jisté výhrady k autorovým obecným závěrům a měli připomínky k příkladům, o které autor své vývody opírá. Řešení kodifikační pravomoci Naší řeči má však základní důležitost nejen pro tematické a metodologické zaměření tohoto časopisu, který vychází od konce roku 1916, ale i pro kodifikování spisovné normy našeho jazyka.

Neznamená to, že by si Naše řeč vyhrazovala právo jediného kodifikátora spisovné češtiny, ale mělo by se v ní soustředovat úsilí o měnění takové kodifikace, která se dostává do napětí a někdy až do rozporu se spisovným územ, měly by v ní probíhat diskuse o spisovnosti nově vznikajících výrazových prostředků a měla by v ní být pěstována kritika výrazových schopností našeho jazyka. Poslední úkol by Naší řeči předurčoval, aby do svého programu zařazovala i rozbor stylistické. Všechny tyto úkoly lze shnout pod obecně chápánou kulturu spisovného jazyka; k ní je třeba přiřadit i rozšiřování vědomostí o jazyce, jak se to děje například publikováním příspěvků o etymologii výrazových prostředků nebo uveřejňováním článků dialektologických.

R. Adam v konečné verzi svého článku výslovně poznamenává, že přes kritičnost k některým mechanismům jazykové kodifikace není zaměřen proti samotné kodifikaci, ba naopak, považuje ji za nutnou. V tom se jeho názory shodují se stanovisky všech členů redakce Naší řeči. Pravda, v posledních letech se zejména u některých mladších lingvistů vyskytly názory, že institucionální kodifikace spisovného jazyka je nadbytečná a že k ustalování spisovné normy stačí sledování spisovného úzu. Kdybychom na taková stanoviska přistoupili, ohrozili bychom jednotu spisovného jazyka. Zespisovňování výrazových prostředků by se dožadovali nejen někteří uživatelé teritoriálních nářečí, ale i vstupy naší společnosti užívající slangy. Jen na pohled se zdá, že by krajní liberalismus při vymezování hranic spisovného jazyka proti nářečím a proti slangům přinesl výhodu uživatelům češtiny, ve skutečnosti by komunikativní pozice těch, kdo v běžné konverzaci zachovávají nářečí a slang, byly kodifikačním liberalismem ztíženy. Nesmíme zapomínat na to, že si i tzv. intelektuální komunikační oblasti vyžadují jednotný spisovný jazyk, který je provázen jeho společenskou prestiží.

Souhlasíme s názorem, že časopis Naše řeč není možné považovat za souhrn kodifikačních rozhodnutí. Na druhé straně soudíme, že by v něm měla být publikována

na pokud možná všechna doporučení, která se kodifikace týkají. Časopis by měl zůstat otevřen i pro diskuse o spisovnosti nebo nespisovnosti jednotlivých jazykových prostředků nebo jejich typů a jeho úkolem by mělo být poučování o tom, do jaké míry nově vznikající prostředky odpovídají systému spisovného jazyka. Neměl by se vyhýbat ani soudům historickým, ale jejich relevantnost pro přiznávání spisovné povahy jazykovým prostředkům by měla být vázána na otázku jejich uznalnosti.

Domníváme se, že funkci Naší řeči vystihuje spíše pojem „kodifikačního pramene“ než „kodifikačního nástroje“. To má ostatně na mysli i autor článku R. Adam, který doporučuje, aby Naše řeč dílčí posuny kodifikace neuskutečňovala. Dodejme k tomu, že by změny neměla před důkladnou diskusí a před zjištěním současného úzu ani deklarovat. Dosáhne-li se však konsenzu o spisovné povaze jazykového prostředku, kterému se dosud spisovně upírala, nechť je tento výsledek zaznamenán v Naší řeči a nechť jsou v tomto časopise uvedeny i důvody, které vedly k zespisovnění prostředku. Přiznáme-li Naší řeči povahu „kodifikačního pramene“, měli bychom být jednoznační v interpretaci tohoto určení: nejde o pramen, z něhož kodifikace čerpá, ale o pramen, z něhož se čerpá při kodifikování nebo pro kodifikování. Je třeba počítat s tím, že na stránkách Naší řeči bude i nadále probíhat diskuse o principech kodifikace a že redakce časopisu bude usilovat o její účelnou regulaci. Při ní půjde o závěrečné doporučení, zdali má být posuzovaný jev zařazen do spisovné normy, či nikoli. Každý krok při kodifikačním procesu by měla doprovázet potřebná argumentace, aby uživatelé spisovné češtiny mohli najít pro posuny ve spisovné normě náležitě zdůvodnění.

Jeden z členů redakční rady Naší řeči zvolil pro kodifikační funkci časopisu jinou metaforu: označil činnost časopisu jako „kuchyni kodifikace“, z jejíž návrhů se čerpá při přípravě kodifikačních příruček. Ať už však ve funkci Naší řeči vidíme „pramen kodifikace“ nebo „kuchyni kodifikace“, odmítáme považovat časopis za jakýsi věstník kodifikačních změn, který by úřední cestou nutl uživatele spisovné češtiny, aby se řídili jeho příkazy. Většina členů redakční rady se kloní k názoru, že by Naše řeč plnila svou funkci nejlépe jako „diskusní fórum“, kde se mohou objevit i stanoviska protichůdná.

Dva členové redakční rady vyslovili znepokojení nad tím, že byla zpochybněna kodifikační pravomoc Naší řeči. Jeden z nich argumentuje takto: „Je to vlastně jediný tiskový orgán, který se zasloučeně vyjadřuje k nejužnějším aktuálním jazykovým otázkám. Naskytnoují se velice naléhavé problémy, které je třeba řešit ihned a u nichž nelze čekat, až se příslušný problém vysvětlí v nějaké grammatice nebo slovníku.“ Druhý člen redakční rady se vyjadřuje ke kodifikační pravomoci Naší řeči ještě naléhavěji: „Proč by Naše řeč nemohla být kodifikační platformou? Kde jinde by se měly věci objasňovat a probírat anketou, hlasováním, referendem anebo věcnou diskusí na základě analýzy shromážděného materiálu v odborném časopise? Přece i materiál z Českého národního korpusu nutno třídit a hodnotit podle toho, z čeho

pochází. Nebo budeme kodifikovat výraz s největší frekvencí, i když víme, že je chybný? Zkerneme se vší tradice v české lingvistice, jazykové kultury i kultivovanosti?"

Nu, v obou výrociích zaznívá obava, že by pochybnosti o kodifikační funkci Naší řeči mohly vést k úpaku jazykové kultury a že bychom se vzdávali základní funkce časopisu, který se přes některé omyly v minulosti (zejména v období vládnoucího purismu) stal nejdůležitějším tiskovým orgánem jazykové kultury.

Jestliže jsme časopisu Naše řeč přiznali spíše povahu „kodifikačního pramene“ než kodifikátora nadaného příslušnou pravomocí, nechceme tím tvrdit, že časopisu upíráme právo vyslovovat konečné soudy o spisovnosti nebo nespisovnosti posuzovaných prostředků nebo jejich typů. K čemu by pak diskuse o sémantické nebo gramatické systémovosti nových výrazových prostředků byly, kdyby newedly k doporučení posuzovaných lexikálních nebo gramatických prvků a jejich typů jako prostředků spisovných. Námítka, že Naše řeč má poměrně omezený okruh odběratelů, a že se tedy její kodifikační rozhodnutí dostanou jen k menší části uživatelů spisovné češtiny, nemůže obstát, protože i za těchto nepříznivých okolností se Naše řeč považuje za jediný lingvistický časopis, který soustavně řeší problémy kodifikační a který se v této funkci osvědčil (mimo několikaleté období puristické po r. 1929) i v méněcenných se politických a kulturních podmínkách české společnosti.

Úzký počet odběratelů Naší řeči má zřejmě několik příčin. Liberalizace naší společnosti po r. 1989 vedla k jistému uvolnění jazykové kultury a jednotné kodifikační spisovné češtiny neprosperely ani diskuse spojené s úpravou pravopisné a morfoloické normy v letech 1957–1958 a znovu z r. 1993. Místo věcné diskuse se část české společnosti dala strhnout k emocionálním projevům o pravopisných a gramatických změnách a nechyběly ani hlasy, které odmítaly úpravy přijmout. Kromě toho zavedení většího počtu spisovných dublet zachovávajících si hovorový odstín, které vycházely vstříc kritikům poměrně knižnosti naší spisovné normy, vedlo u některých uživatelů spisovné češtiny k závěrům, že se jazykovědci odpovídají za stav spisovné normy rozhodli kodifikaci uvolnit. Zavedení hovorových dublet ovšem tento záměr nesledovalo, šlo zde vlastně o to, aby jako spisovné byly kodifikovány dublety, které už pronikly do spisovného úzu. Smyslem úpravy kodifikace bylo dát uživatelům spisovného jazyka možnost, aby výběrem stylisticky neutrálních nebo hovorových dublet mohli své texty odknižňovat.

Naše řeč úpravu kodifikace spisovného jazyka před vydáním *Pravidel českého pravopisu*, která tradičně přinášela i změny v hláskosloví a zejména v tvarosloví spisovné normy, zdůvodňovala a na současném spisovném úzu dokumentovala. Podobné přípravy se v Naší řeči dostalo i jevům syntaktickým, v jejichž dosavadní kodifikaci přezívaly některé zásahy puristické, zdůvodněné obvykle historicky. Také ve slovní zásobě byly v Naší řeči signalizovány změny: ve shodě s vyvíjením se území Naše řeč oznamovala, že už nelze bránit zespisovňování skutečných nebo domně-

lých germanismů, že i spisovná čeština musí přijmout lexikální a idiomatické prostředky, které nabyly rozšířením v evropských jazycích povahy evropsismů, a že se řada výrazů slangových včlenila do spisovné normy.

Je pochopitelné, že uveřejňováním příslušných informací a rozborů Naše řeč zatím nezměnila plnou spisovnou kodifikaci, nýbrž jen připravovala kodifikační změny. Bylo třeba přesvědčit zvláště ty uživatele spisovné češtiny, kteří přijali v minulosti puristická omezení pro spisovný jazyk, že spisovný úzus puristických a jiných historicky motivovaných zásahů do spisovné normy nedbal a nebdá a že je prospěšné takové prostředky do spisovné normy integrovat.

Souhlasíme s R. Adamem, že by Naše řeč měla plnit funkci diskusního fóra ve všech záležitostech spisovné kodifikace. Záznam diskusí však nevyklučuje, aby byl doplněn stanoviskem redakce Naší řeči, jejím doporučením kodifikovat daný jazykový prostředek jako prvek spisovný, či nespisovný. Protože pojednání v časopise jsou co do rozsahu omezena, zůstává limitována i tematika článků na jednotlivosti nebo v krajním případě na typy jazykových prostředků. Kodifikační rozhodnutí pak přísluší souhrnným příručkám typu *Pravidel českého pravopisu*, normativního tvarosloví, syntaxe spisovného jazyka a slovníku spisovné češtiny. U poslední příručky rozhoduje o jejím rozsahu lexikografický záměr, tj. rozhodnutí, zda-li má být vydán slovník velký (pokud možná úplný), střední nebo malý. Užitečná by ovšem byla i příručka idiomatická, popř. kombinovaná s údaji synonymickými. Důvody pro „příručkovou“ kodifikaci, které uvádí Adam, lze shrnout do těchto bodů: přehlednost (nemusí to ovšem být abecední uspořádání), periodičnost edic, větší objektivnost informací a výkladů (zajištěná kolektivností přípravy textu) a snazší přístupnost příruček v knihovnách a obchodech. Ještě bychom dodali další vlastnost: poměrná úplnost informací.

Nejdůležitější otázkou při vymezování kodifikační pravomoci příruček je ovšem stanovení podmínek pro to, aby jim byla přiznána kodifikační funkce. Rozhodovat o tom by měl Ústav pro jazyk český AV ČR, reprezentovaný kodifikační komisí, v níž by byli zastoupeni i významní jazykovědci z jiných bohemistických pracovišť. Rozhodnutí takového orgánu by byla publikována v Naší řeči, a to v její části kodifikační, zřetelně odlišené od části diskusní a informační. Jednotlivci i skupiny, kteří by se ucházeli o to, aby jejich texty měly povahu kodifikační, museli by požádat o přiznání tohoto atributu kodifikační orgán.

Je třeba uvést iniciativu autora článku, aby kodifikační pravomoc zůstala nevymezena. Našly by se ovšem pádnější argumenty, než jaké shrneme. Především bychom raději oddělili otázky pravopisné od morfoloogických. Kodifikace gramatických rovin spisovného jazyka je chápána proti individuálním zásahům uzualnosti gramatických prostředků. Např. rozdíly mezi *konzolem* (= nosníkem nebo podpěrou záclonových tyčí) a *konzolí* (= počítačovým zařízením s hardwarovou a softwarovou částí), který záleží v rozdílné volbě deklinačního typu, začíná být určován územ.

Jedinec se mu musí podvojit. Ještě zřetelnější je tlak úzu u slova *berlar*: ve významu ‚žezlo‘ vytvoříme 4. pl. ve shodě s územ *berly*, kdežto ve významu ‚podpěry k chůzi‘ si můžeme – rovněž ve shodě s územ – vybrat mezi skloněním mělkým a tvrdým: *berle/berly*.

Při kolísání tvarů – a to je případ spojení *od čtvrtka do pátku* – vystačíme zřejmě se zjištěním, že se v gen. sg. u substantiv označujících dni uplatňují koncovky *-a* a *-u*, popř. k tomu můžeme dodat frekvenční čísla z Českého národního korpusu. Nejde ovšem o neologismy, ale o kolísání doložené v historii jazyka. Střídání *-a* a *-u* ve spojení *od čtvrtka do pátku* můžeme vysvětlit spisovným územ: koncovka *-a* je běžná v gen. u jmen dní na *-ek*, tedy i u slova *čtvrtek*, a koncovku *-u* u gen. *do pátku* (místo očekávaného *pátka*) zdůvodníme disimilací. Vidíme, že ne všude nám frekvenční údaje pomohou, někdy potřebujeme hlubší analýzu. Ještě poznámka k slovu *podoba*, které R. Adam ve významu ‚tvar‘ ztrácuje. Vždyť je to běžně užití synonyma se širším významem místo významově užšího termínu kvůli výrazové disimilaci. Ani s porušováním pravopisné kodifikace to není tak zlé, jak se R. Adam domnívá. A pravopis je takový, na jakém se jazykovědci domluví. J. Šimandl se v Naši řeči 88, 2005, s. 97, např. podivuje nad tím, že M. Jelínek užívá ve slovech jako *purizmus* pravopisnou podobu *-izmus* a posměšně mu radí psát foneticky i *ar-chajizmus*. Jelínkovým právem je však využívat pravopisné možnosti deklarované Pravidly. Psaní adjektiva *Boží s velkým B* sice v Pravidlech nenajdeme, ale přípuštěním výběru bychom měli vyhovět našim věčným občanům. Nu a návrh Z. Hruškové, abychom u slova *Lemnice* (v Pravidlech dosud *lemice*) změnili pravopisnou normu podle *Vánoce, Velikonoce*, je právě příkladem na „kodifikační kuchyni“, kterou by se Naše řeč měla stát.

Závěrem pochvalme autora R. Adama, že upozornil na důležitý problém spisovné češtiny – na nutnost vyřešit kodifikační pravomoci. Připojme k tomu přání, aby se časopis Naše řeč dostal do všech komunikačních prostředí, kde záleží na úrovni spisovného jazyka. Zřejmě k tomu bude třeba rozvinout širokou propagaci.

POSUDKY A ZPRÁVY

Německé výpůjčky v češtině a slovenštině

V loňském roce vyšla v zasvěcených kruzích s netrpělivostí očekávaná kniha vídeňského slavisty Stefana Michaela *Newerklia Sprachkontakt Deutsche – Tschechisch – Slowakisch* s podtitulem *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*.¹ Po více než třech letech intenzivní práce (jak přiznává autor v úvodu) vzniklo dílo rozsahem i obsahem unikátní, což si zaslouží uvést už proto, že o cizích slovech ve slovanských jazycích existuje rozsáhlá literatura. Už od poloviny 19. století se řada slavistů ve svých pracích zabývala výpůjčkami z germánských i jiných jazyků, a to jak výpůjčkami nejstaršími, už praslovanskými, tak výpůjčkami, které se do slovanských jazyků dostaly v nejrůznějších fázích jejich vývoje, včetně výpůjček z doby nedávné. S. M. Newerklia uvádí (na s. 10–16) poměrně vyčerpávající výčet těchto prací věnovaných germánským výpůjčkám ve slovanské, resp. v češtině a slovenštině. Těm, které se zabývají obecně slovanskou problematikou germánských výpůjček, je věnován jen malý prostor s odkazem na podrobný přehled této literatury v Birbaumově stati². Ty, které se věnují výpůjčkám v češtině a slovenštině, stručně charakterizuje a některé analyzuje obšírněji. Přestože je literatura o výpůjčkách rozsáhlá, dosud žádný autor neshromáždil tak bohatý lexikální materiál český a slovenský převzatý do těchto jazyků z němčiny a nepodrobil jej komparaci a společné etymologické analýze v takovém rozsahu, jak se to podařilo právě Newerklivě.

Jak napovídá podtitul, kniha je koncipována jako etymologický slovník; samotnému slovníku ovšem předchází poměrně obsáhlý úvod (po s. 104). Autor v něm analyzuje výpůjčky z nejrůznějších cizích pohledu a v různých jazykových rovinách. Hned na začátku se zamýšlí nad vztahem cizí slovo (Fremdwort) a výpůjčka (Lehnwort). Třístupňový model pro klasifikaci výpůjček (cizí slovo → napůl cizí slovo, napůl výpůjčka → výpůjčka), který formuloval zakladatel americké strukturalistické a deskriptivní školy L. Bloomfield³, se v mnoha případech neukazuje příliš šťastným. Přechod mezi jednotlivými stupni tohoto adaptačního procesu je totiž plynulý, a jak Newerklia dokazuje, v konkrétních případech je těžké s jistotou stanovit, zda určité slovo je ještě na stupni Fremdwort, tedy slova, jež se ještě nointegrovalo do systému daného jazyka, ačkoli se ho v tomto jazyce užívá (např. č. slk. *grand prix*), nebo už na stupni Lehnwort, tedy slova, jež je plnohodnotnou součástí lexika, mnohdy už s absencí povědomí o jeho cizím původu (např. č. *brozovka*, slk. *brosovňa*). Když od jazykovědy očekáváme jednoznačné odpovědi, je takový teoretický rámec

1 S. M. Newerklia, *Sprachkontakte Deutsche – Tschechisch – Slowakisch*, Schriften über Sprachen und Texte (Hrsg. von Georg Holzer), sv. 7, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2004, 780 s.

2 H. Birbaum, *Zu den ältesten Lehnbeziehungen zwischen Slaven und Germanen*, Wiener Slawistischer Almanach 13, 1984, 7–19.

3 L. Bloomfield, *Language*, New York 1933.